

УДК 340.12

Януш Микола Володимирович,
*викладач кафедри церковно-канонічних дисциплін
та філософії права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

КРИТЕРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОБУДІВНИЦТВА

У статті аналізується концепція справедливого державного устрою в контексті європейської демократії і громадянського суспільства, а також умови її реєпції в українське державотворення. Подається філософсько-правовий підхід до розкриття змісту та сутності поняття «справедливість», визначаються основні її види та вплив на процес державотворення. На основі аналізу сучасного суспільно-політичного розвитку нашої держави розкриваються питання забезпечення прав населення.

Ключові слова: державотворення, справедливість, громадянське суспільство, соціальна справедливість, філософсько-правова думка.

Постановка проблеми. Філософія права розширила коло проблем, дослідження яких стало нагальною потребою в умовах відродження національної української державності, руйнування правових стереотипів нашого мислення, усунення залишків тоталітаризму у владній структурі. До таких проблем, на наш погляд, належить вивчення сучасної демократії у філософсько-правовій концепції справедливості. Визначаючи сучасну Україну як демократичну державу на підставі ч. 2 ст. 5 Конституції України, «народ є єдиним джерелом влади» та визнається носієм суверенітету, а також має право на волевиявлення через вибори представників органів влади (ст. 69), ми пропонуємо власне бачення такого принципу демократії, як справедливість.

Процес розбудови справедливої держави і правової системи – справа комплексна і вимагає зусиль різних політичних сил, громадських організацій і політичної активності пересічних громадян. Історична доля подарувала українському народові вибір демократичної правової держави.

Вчення про справедливість є не тільки частиною культурного державно-правового надбання, а й духовним джерелом для осмислення сучасного і майбутнього державного буття.

Дослідження теоретичної спадщини філософсько-правової думки про справедливість значною мірою є актуальним сьогодні ще й тому, що вона здатна бути критерієм з'ясування найважливіших закономірностей розвитку держави і права України та змісту похідних соціальних, економічних і духовних факторів людської життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми справедливості, яка, власне, одвічно була присутня у процесі українського національного

державотворення, значною мірою зумовлена, крім того, суто практичною обставиною – політичною реформою, яка передбачає перехід від президентсько-парламентської форми устрою до парламентсько-президентської. Мова йде про з'ясування сутності справедливості в українському державно-правовому устрої як основи демократії.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці Р. Єрінга, Я. Кіша, В. Нерсеянца, Т. Оноре, Р. Познера, В. Соловйова, С. Франкла, О. Хьоффе та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття філософсько-правового змісту та сутності поняття «справедливість», меж її застосування у процесі розбудови громадянського суспільства в сучасній українській державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з провідних у сучасному державному будівництві України стала проблема демократії та громадянського суспільства, які певною мірою репрезентують ідею справедливості, що розвинулася в європейській філософсько-правовій культурі, інших соціально-економічних та культурних умовах.

У сучасній філософії права існує метод типологічного аналізу демократії. До 50-х років ХХ ст. демократія розумілась як участь у виборах законодавчої, виконавчої і судової влади та в управлінні представників соціально-політичної спільноти.

Філософсько-правове розуміння демократії характеризується реальною участю громадян в існуючих політичних структурах влади. Не хижацьке, корисливе чи владолобне бажання всіх людей, або «народу» бути господарем і розпорядником своєї долі, державним володарем життя є її основою, а почуття обов'язку активної участі всіх у спільному служінні правді... Рівність є загальним обов'язком і покликанням до служби, служіння ж в якості моральної активності ґрунтується на свободі людини» [5, с. 124].

У сучасній думці демократія розуміється як один з позитивних показників якісної характеристики існуючих держав. Основою даної концепції демократії виступало уявлення про суспільство, яке переростає стадію розвитку і стало на шлях розбудови суспільства загального добробуту, в якому право на гідне людське життя є юридичною нормою та критерієм справедливості.

Філософсько-правова думка прагнула створити модель справедливого суспільства, в якому найбільшою мірою розвинуті демократія і громадянська культура та реалізувалися загальнолюдські гуманістичні цінності. Ключовим поняттям тут виступає соціальна справедливість, що ґрунтується на демократичному праві та високій моральності.

Представники філософсько-правової думки пропонують концепцію раціонального еволюціонізму, змістом якої є ідея поступової зміни правових норм і суспільно-політичних й громадянських інститутів, які б стимулювали та заохочували розвиток професійної раціональності особи, мотивували і мобілізували її розумову енергію та винахідливість, водночас поєднуючи суспільну організацію виробництва з максимальним приватним інтересом. Для реалізації ідеї справедливості в практику суспільного буття передбачається дві передумови:

1) абсолютний характер загальнолюдських цінностей, які б забезпечили реальне обмеження державних владних структур в їх прагненні до встановлення тоталітарного контролю за діяльністю особи;

2) правове забезпечення свободи особи як основи громадянського суспільства з його федеративно-автономними інститутами економічної підприємницької діяльності. Даний фактор є основою для вільної політичної і громадянської діяльності, що має за мету

обмеження всевладдя держави і створення представницької демократії у системі правової держави.

Оскільки визначена проблема є багатоаспектною і в українській філософсько-правовій думці – маловивченою, то це викликає потребу у детермінації методологічних підходів дослідження основних критеріїв реалізації соціальної справедливості в економічній, політичній, соціокультурній сферах. В цьому контексті зазначимо, що початок ХХІ ст. в історії української державності характеризується зростанням незадоволеності широких соціальних верств існуючою владою та її внутрішньою політикою.

Демократизм і прозорість влади – це чесність і взаєморозуміння з народом як сувереном владної волі української держави. Доводиться констатувати, що центральні органи влади говорять публічно одне, а роблять зовсім інше. Соціально незахищені громадяни України вкотре стали заручниками цинічної чиновницької влади.

Серед основних прав громадян є право на гідне їх існування у цивілізованій державі. Це, у першу чергу, право на охорону здоров'я особи. Про це свідчить статистика, яку повідомив голова парламентського комітету з питань охорони здоров'я. Якщо ситуація не зміниться на краще, то в найближчій перспективі багато громадян України помруть через серцево-судинні захворювання або стануть інвалідами. За таких обставин державі в Україні приходиться не охороняти здоров'я, а дбати про недостатність фінансування медичних закладів. Питання про збереження нації сьогодні постало досить актуально.

Сутність демократичної справедливої держави, згідно висновків В. Соловйова, полягає в тому, щоб «будь-яка людина мала не лише забезпечення засобами для існування (тобто одяг і житло з теплом і повітрям), достатній фізичний відпочинок, але щоб вона могла також користуватися і дозволяям для свого духовного вдосконалення» [8, с. 353-354].

Принцип справедливості втілений у правові норми рівності громадян перед законом має формальну площину і змістовно-практичну. Справедлива влада не та, що однаковою мірою не дбає про здоров'я своїх громадян, про їх добробут, а та, що рівномірно і рівнозначно виконує свій обов'язок у створенні гідних умов життя людей та дбає про їх добробут.

В українському суспільстві соціальна несправедливість має прояв у нерівності доходів і витрат на різні види потреб. Існуюча економічна нерівність пригнічує знедолену більшість і роз'єднує націю. Розбудова демократії в Україні супроводжується поглибленням соціальної несправедливості, що породжує панування одних над іншими. Існуюча представницька система влади є не чим іншим, як компромісом її із старим комуністичним тоталітаризмом та його порядком, що зберігає за владою всі повноваження та необмежене втручання у всі сфери життєдіяльності людини.

Ідея громадянського суспільства утвердилася у філософсько-правовій думці в єдності з парадигмою демократії та концепцією справедливості. Стосовно сучасної України ідеї демократії, громадянського суспільства й справедливості є філософсько-правовою абстракцією, які не втілилися в реальну систему існуючого права і не відповідають загальноцивілізаційним стандартам. Не слід говорити про юридичну форму конституційного права в Україні, яка створювалася законодавчою владою під тиском суперечливого процесу розбудови національної держави і зовнішнього впливу європейських політичних інститутів. На відміну від європейської демократії, в юридичних нормах якої теза про приватну власність еволюціонувала до ідеї соціальної справедливості

і знайшла своє конкретне втілення в конституційних положеннях про її соціальні функції, в Україні вона є лише складовою частиною ринкової економіки, де недостатньо розвинутий зв'язок із соціальною справедливістю, суспільним благом.

У європейському праві закріплений новий підхід до приватної власності із врахуванням ідеї соціальної справедливості. В цьому контексті в міжнародних актах на перше місце висуваються соціально значимі суспільні мотиви, серед яких виділяють, по-перше, забезпечення добробуту нації та її розширене відтворення, по-друге, захист державою прав і свобод громадянина, по-третє, забезпечення правопорядку, по-четверте, утвердження публічної політики і моральність політиків і, насамкінець, збереження й розвиток здоров'я нації. Для утвердження соціальної справедливості в Україні потрібно подолати розрив між конституційно закріпленими правами громадян і тими обмеженнями, які склалися внаслідок підзаконної «правотворчості» державних виконавчих органів влади.

Чи доцільно законодавчій владі йти на поступки виконавчій владі в обмеженні прав і свобод громадян, які вже закріплені в Конституції, але не мають юридичних механізмів захисту в суді? Для сучасної української Конституції насамперед потрібні не декларативні юридичні норми, а глибоко осмислені та юридично відпрацьовані досконалі норми, які б забезпечували реальні гарантії, які суспільство й держава можуть практично забезпечити. Спроба надати виконавчій гілці влади доповнювати чинні законодавчі норми віддзеркалює, по-перше, їх недосконалість, а по-друге – незбалансованість владних функцій між різними гілками влади. У межах сучасної програми реформування правової системи спостерігається тенденція ретінізації «приватної власності» та сакралізації власників як політичної інституції суспільства. Політики, які тісно пов'язані з інтересами «тіньової економіки», надмірно романтизують права власників. Політичну і економічну свободу громадян у сучасному демократичному суспільстві осмислює у філософсько-правовій площині Я. Киш. Він надає перевагу гуманістичним цінностям, зокрема, ідеї справедливості у проголошенні приватнопідприємницьких прав перед калькуляцією їх вартості [6, с. 48; 3, с. 59-61].

Співвідношення економічних і політичних прав і свобод в Україні, їх відповідність принципу соціальної справедливості відображає постання глобальної проблеми – становлення соціально справедливої держави і громадянського суспільства, в якому будуть жити наші діти. Філософсько-правова думка європейських країн поєднує ідею соціальної справедливості з демократією і громадянським суспільством. Україна знаходиться на стадії становлення демократії і громадянського суспільства, оскільки в умовах тоталітарної комуністичної влади не було передумов для їх існування. Відродження загальноцивілізаційних ідей демократії, справедливості і громадянського суспільства в Україні потребує зміни ціннісних світоглядних орієнтацій і навіть поколінь. У зв'язку з цим є потреба типологізації рівня розвитку громадянського суспільства, демократії й справедливості. На наш погляд, Україна переживає стадію корпоративно-кланової асоціації громадян та ідеологічного забезпечення її стабільності.

Філософсько-правові дослідження завдяки своїй зосередженості на проблемі справедливості склали той теоретичний каркас, який виступає парадигмою сучасного розуміння демократії і правової держави. «Поняття справедливості, – як зазначав у праці «Політика» Аристотель, – пов'язане з уявленнями про державу як право, котре служить міркою справедливості і є регулюючою нормою політичної спільноти» [1, с. 38]. Логічно, що будь-яка оновлююча право держава вимагає теоретичні засади про справедливість. Сучасний німецький дослідник філософії права О. Хьоффе зазначає, що

«фундаментальній філософії права й держави є потреба розробки програми політичної справедливості, розробити специфічні ознаки останньої» [9, с. 8].

Специфіка розуміння політичної справедливості багато в чому залежить від історично сформованої політичної культури суспільства, правосвідомості, економічних інтересів політичних організацій, що розгортаються в просторі й часі. У контексті цих роздумів слід принципово визначитися, що політична справедливість забезпечується справедливими законами про політичний устрій країни та діяльність партій. Згідно теоретичних поглядів І. Бентама, політична справедливість можлива там, де закон регулює інтереси різних соціальних верств за принципом їх поєднання, гармонізації, де діяльність політичних інститутів характеризується добродійністю в державі і суспільстві. Тобто політична діяльність партій забезпечує мир, правопорядок, злагоду і користь для громадян, або за формулою політика мусить спрямовуватися на забезпечення щастя найбільшій кількості людей [7, с. 114]. Політична справедливість виявляється в діяльності партій, тих політичних інститутів, які більшою мірою турбуються про благо суспільства, його окремих громадян, ніж про себе. Справедливість, згідно твердження Аристотеля, полягає в чужій благоді [7, с. 110].

Інтерес є онтологічною засадою політичної справедливості. Р. Ірінг вважає, що інтереси суспільства складають те, що корисно не одному, а всім, на чому всі можуть дійти згоди, а цей інтерес є не що інше, як справедливість [2, с. 109-110]. З наведеного вище випливає, що політична справедливість досягається таким суспільно-політичним устроєм, в якому співпадає спільне благо з благом окремих громадян.

Дослідження параметрів справедливості проводили різні філософсько-правові школи та напрями. У своїх працях про соціальну справедливість американський дослідник Дж. Ролс висунув ліберальну концепцію її розуміння. Він дотримується думки, що справедливість більшою мірою категорія політичної філософії: «Теорія справедливості залежить від теорії про суспільство» [10, с. 62]. Він розуміє під політичними суб'єктами носіями соціальної справедливості політичну конституцію суспільства і принципи організації економічного й суспільного життя. Він дійшов висновку, що справедливість має два основні виміри. Перший полягає в тому, що всі особи мають рівні політичні свободи і права, які сумісні з відповідними свободами й правами інших осіб. Другий вимір справедливості характеризується тим, що соціальна та економічна нерівність має бути організована в державі так, щоб вони слугували благу всіх (особливо найменш соціально захищених людей) та були тісно пов'язані із статусом і посадами, доступними для всіх громадян [10, с. 6].

Дж. Ролс максимально наближає соціальну справедливість до політичної структури суспільства, де людина у своїй можливості здатна бути носієм політичних свобод і обов'язків. Він, зокрема, наголошує на тому, що основні політико-правові свободи громадян (свобода обирати й бути обраним у державні структурні владні інститути, свобода слова, публічної думки, совісті, зібрань, власності, підприємницької діяльності) та гарантії від свавілля можновладців можуть бути певною мірою визначені як політичні свободи, що є вираженням справедливості. Політичний устрій держави, що відповідає принципу справедливості – це, на думку Дж. Ролса, конституційна демократія.

Філософсько-правова концепція справедливого політичного устрою Дж. Ролса ще не отримала відповідної оцінки і систематизації у науковій думці України. Це пояснюється тим, що сам філософ убачав у теорії справедливості принаймні три площини її існування в суспільстві. Перша площина, звичайно, соціально-економічна і має базовий, фундаментальний характер для гармонізації всіх сфер людського життя, оскільки зачіпає

розподіл прибутку і національного багатства. Нерівність, що шкодить всім і не є корисною для всіх громадян, він проголошує несправедливістю. Ролс з'ясовує сутність справедливості через сутність соціальної політики і соціальної системи. «Головна проблема розподільної справедливості, – вважає він, – вибір соціальної системи» [10, с. 14]. Соціальна система, згідно з його міркуваннями, мусить бути такою, щоб розподіл суспільного блага здійснювався на основі принципу справедливості. Цього можна домогтися завдяки справедливій політиці шляхом оподаткування та регулювання прав власності для забезпечення приблизної рівності в розподілі необхідних для нормального життя суспільних благ. Для цього потрібні відповідні державні і політичні інститути, які б забезпечували умови для виключення з життя суспільства різних форм егоїзму. Найбільш актуальні питання, пов'язані із забезпеченням справедливості, виражені в тому, що кожний громадянин зобов'язаний оцінювати діяльність законодавчої й виконавчої гілок влади і соціальної політики за критеріями справедливості. По-друге, громадяни зобов'язані самі вирішувати, які інституційні механізми здатні забезпечити примирення соціально-економічних конфліктів на основі справедливості. По-третє, враховуючи той незаперечний факт, що з часом політичні інститути та процеси не відповідають ідеї справедливості, то громадяни мають всі підстави самі з'ясовувати, які з них мусять бути скасовані, а як слід утворити та визначити основні межі політичної лояльності владі. Філософ дійшов висновку, що в суспільстві можуть виникати диспропорції та деформації, які носять чітко виражену несправедливість. У зв'язку з вищезначеним Дж. Ролс заявляє, що «конституційна теорія громадянської непокори ґрунтується цілком на концепції справедливості» [10, с. 293].

Мислитель нової доби Ролс виділяє три типи справедливості, які становлять логіку його філософсько-правової концепції - економічну, соціальну і політичну. Філософсько-правова парадигма справедливості Ролса полягає в розумінні суспільства як складної системи, яку характеризують, з одного боку, економічні відносини, з другого – соціальні, і разом включені в політичні відносини, в межах яких спостерігається єдність і взаємопідпорядкованість громадянина, суспільства й держави. Основна ідея концепції справедливості Ролса спрямована на соціальну забезпеченість громадян, а їх смисл існування поєднує в собі економічні й політичні інтереси. Соціальну й економічну справедливість він асоціює з повнотою вияву громадянами своїх політичних прав і обов'язків і тією межею, де суспільне благо здатне збігатися з благом окремої особи.

Методологічні засади слід виводити не з філософських абстракцій, а з етносоціокультурного конкретного етапу буття у ту чи іншу історичну епоху. Критерієм та метою методологічних дій виступає сама людина в її етнокультурному вимірі. В одному з класичних правознавчих варіантів підходу до проблеми справедливості необхідною умовою виступає єдність теорії держави і права та практичного втілення справедливого політичного устрою. У своїх працях про діалектику права й справедливості В. Нерсесянц доходить висновку, що вони тотожні і виступають у якості синонімічних категорій. Він стверджує, що «справедливість – категорія й характеристика правова. Більше того, лише право і справедливе» [4, с. 28].

Справедливий зміст права слід відшукувати не лише в логічному аналізі понять, а у визнанні того, що правова норма за своєю юридичною сутністю належить до дійсності. Сама по собі об'єктивна природа справедливості не становить юридичного змісту. Вона завжди відбиває зміст суспільних відносин, які унормовують правом. Справедливі мотиви закладені в основу права й виражають повноту життя.

Висновки. Таким чином, у перехідний період від президентсько-парламентської форми державного правління в Україні до парламентсько-президентської можливі зміни в конституційному праві, позначені національно-демократичною традицією та новою світоглядною філософсько-правовою парадигмою, що розгортається в межах пошуку справедливішого, ніж є, державного ладу. Цей процес пов'язується у філософсько-правовій свідомості української спільноти з кризою класичного президентського правління. Тому виникає необхідність обґрунтування нових справедливих принципів диференціації владних структур і політичних сил. Зміст політичної реформи, що здійснюється в Україні, може бути наповнений справедливістю, якщо народ буде відігравати вирішальну роль у виборі глави держави і розпочне обирати регіональних керівників адміністративної влади.

Список використаних джерел

1. Аристотель Политика. Афинская полития / Аристотель. – М.: Мысль, 1997. – 459 с.
2. Иеринг Р. Цель в праве / Р. Иеринг. – СПб, 1881. – Т. 1. – 412 с.
3. Киш Я. От расчета – к справедливости / Я. Киш // Конституционное право. Восточноевропейское обозрение. 1995. №3. – С. 59-61.
4. Нерсесянц В. С. Философия права Гегеля / В. С. Нерсесянц. – М.: Юристъ, 1998. – 350 с.
5. Оноре Т. Про право: Короткий вступ / Т. Оноре. – К.: Сфера, 1997. – 124 с.
6. Познер Р. А. Цена обеспечения юридических прав / Р. А. Познер // Конституционное право: восточно-европейское обозрение. – 1995. – №3 (12). – С. 47-48.
7. Соловьев В. С. Собрание сочинений Владимира Сергеевича Соловьева (в 9 т.). – Т. VII. (1894-1897) / В. С. Соловьев. – М., 2010. – 390 с.
8. Франкл С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франкл. – М., 1992. – 398 с.
9. Хёффе О. Политика, право, справедливость / О. Хёффе. – М.: Гнозис; Логос, 1994. – 319 с.
10. Rawls J. Theory of Justice / J. Rawls. – Oxford, 1972. – 514 s.

Януш Н. В. Критерии справедливости в условиях современного державобудівництва

В статье анализируется концепция справедливого государственного устройства в контексте европейской демократии и гражданского общества и ее рецепции в создание украинской государственности. Подается философско-правовой подход к раскрытию содержания и сущности понятия «справедливости», определяются основные ее виды и влияние на процесс создания государства. На основании анализа современного общественно-политического развития нашего государства раскрываются вопросы обеспечения правовых и имущественных прав малоимущего населения. Характеризуется влияние категории «справедливости» на взаимосвязь и соотношение законодательной и исполнительной ветвей власти, а также отражение их деятельности в системе судопроизводства.

Ключевые слова: создание государственности, справедливость, гражданское общество, социальная справедливость, философско-правовая мысль.

Yanush M. W. Criteria of justice in today state building

This article analyzes the concept of equitable polity in the context of European democracy and civil society and its reception in the creation of Ukrainian statehood. Served legal and philosophical approach to content and essence of the concept of «justice», it identifies the main types and influence on the creation of the state. Based on the analysis of contemporary social and political development of our State are issues of legal and property rights of the poor people. Characterized the effect of the category of «fairness» to the correlation and the relationship of the legislative and executive branches of government , as well as a reflection of their activities in the court system .

Keywords : *state building , justice , civil society , social justice, philosophical and legal thought .*

